

Lukačka, Ján: Obdobie vzniku uhorského štátu

V stredovýchodnej Európe došlo v priebehu 9. a 10. stor. k procesu formovania včasnostredovekých štátov, ktoré s drobnými modifikáciami pretrvali až do novoveku. Prvým z nich bola Veľká Morava, ktorá vznikla okolo roku 833 spojením Moravského a Nitrianskeho kniežatstva. Za vlády najvýznamnejšieho veľkomoravského vládcu Svätopluka I. (871-894) sa tento štátny útvar premenil na rozsiahlu ríšu s fungujúcou dvojstupňovou územnosprávnou organizáciou (hradská sústava), služobníckou organizáciou zabezpečujúcou chod štátu a jeho mocenských zložiek a pokročilým procesom kristianizácie všetkých vrstiev tunajšej spoločnosti. Vo vrcholnej fáze rozmachu Veľkej Moravy začal aj proces feudalizácie, ktorý dokumentuje aj nový typ opevneného sídla – veľmožské dvorce s rezidenciou veľmoža, príbytkami pre členov jeho družiny (ozbrojeného sprievodu) a vlastníckym kostolom. Začiatkom 10. stor. Veľká Morava v dôsledku vnútrodynastických bojov a sústredeného vojenského náporu svojich susedov ako štát zanikla.

V priebehu 10. stor. a začiatkom 11. stor. sa v tomto priestore sformovali 3 nové štáty, ktoré po zaniknutej veľkej Morave zdedili nielen časť jej bývalých území, ale aj hlavné rysy jej štátnej organizácie. Túto myšlienku sformulovali dvaja vynikajúci historici Dušan Třeštík a Barbara Krzemienska v 80. rokoch 20. stor. Na základe porovnávacieho štúdia dospeli k presvedčeniu, že štátne zriadenie v Čechách, Poľsku a Uhorsku vykazuje množstvo spoločných znakov, na základe ktorých možno hovoriť o spoločnom stredoeurópskom type štátu. Pri hľadaní možných vzorov dospeli k jednoznačnému poznatku, že predobrazom (matricou), z ktorého vychádzali novovznikajúce štáty pri budovaní vlastnej štátnej organizácie bola Veľká Morava. Spomenutá téza sa nestretla vážnejšiu oponentúru v odborných kruhoch okrem maďarskej historiografie, kde bola striktne odmietnutá. Maďarskí historici (najmä Gy. Györffy) vystupujú skôr ako zástancovia autonómneho vývinu staromaďarského etnika k vlastnej štátnosti, ktorej nejasne formulovaný model si údajne priniesli zo svojej pravlasti. Pritom pripúšťajú pri jeho dotváraní v Karpatskej kotline aj dosť ťažko predstaviteľnú konzultačnú činnosť v okolitých štátoch. Najbližšie má vraj model uhorského štátu k ríši Merovejovcov. Transfer modelu štátu z tak vzdialeného obdobia si však možno len veľmi ťažko predstaviť. Zámerne pritom ignorujú domáce zdroje, t. j. model usporiadania spoločnosti, v ktorom žilo starousadlé slovanské obyvateľstvo v naddunajskom priestore a naostatok aj v Zadunajsku, s ktorým žili v prvej polovici 10. stor. vo veľmi tesnom kontakte. Vážnym argumentom pre možné preberanie modelu štátnej organizácie od tunajších Slovanov je existencia slovanských, presnejšie západoslovanských jazykových výpožičiek v staromaďarskej lexike. Starí Maďari v procese akulturácie v novej vlasti museli riešiť problém chýbajúcich nových termínov, ktoré dovtedy nepoznali a nepotrebovali, tak, že ich jednoducho preberali od slovanského etnika. Okrem tzv. bazálnych termínov z každodenného života starí Maďari preberali aj terminológiu pomenovávajúcu vyššiu územnosprávnú organizáciu (svetskú i cirkevnú). Pravda, preberané termíny hláskoslovne prispôsobili svojej výslovnosti. Spomínané výpožičky sa potom stali trvalou súčasťou ich slovnej zásoby až do súčasnosti. Po tomto nevyhnutnom exkurze si teraz predstavíme proces formovania uhorského štátu zo zorného uhla pohľadu slovenských historikov.

Starí Maďari sa vďaka nomádskej bojovej technike a taktike stali po roku 907 hegemónom Karpatskej kotliny. Po dobytí novej vlasti sa rozsiedlili v novozaujatom priestore podľa ešte existujúcej kmeňovej príslušnosti. Jednotlivé staromaďarské kmene si v závislosti od početnosti a vojenskej sily rozdelili zaujatý stredodunajský priestor. Moc najvýznamnejšieho náčelníckeho rodu Arpádovcov vládnuceho kmeňu Megyer dočasne síce upadla, ale dôležité bolo, že Arpádovci kontrolovali centrálné položené oblasti medziriečia Dunaja a Tisy a severnú časť Zadunajska.

Tie organizovali často na vlastnú päsť jednotliví kmeňoví náčelníci (vojvodcovia). Jednoznačným cieľom týchto výprav bolo získanie koristi a zajatcov, ktorých sa potom snažili výhodne predať. Tieto výpravy vyvrcholili v polovici 10. stor. V júli roku 955 sa spojili staromaďarskí vojvodcovia Bulču (Bulcsu) ovládajúci južnú časť Zadunajska, Lél kontrolujúci juhozápadné Slovensko a Šúr (Súr) vodca spojených kabarských kmeňov, aby na čele asi 12 tisícového vojska prepadli a vyplienili južné oblasti Bavorska a Švábska. Cieľom ich útoku sa stalo biskupské mesto Augsburg ležiace na rieke Lech. Dobýjanie mesta sa vďaka statočnosti obrancov predlžovalo, čo umožnilo nemeckému kráľovi Ottovi I. zhromaždiť značné vojenské sily, s ktorými sa potom pustil do boja so starými Maďarmi na brehu rieky Lech. Priamo v boji a na úteku zahynulo viac ako 10 tisíc staromaďarských bojovníkov, čo predstavovalo takmer polovicu vojenského potenciálu celého kmeňového zväzu. Ich vojvodcovia boli zajatí a potupne popravení obesením.

Zničenie najúdernejšej zložky staromaďarskej spoločnosti pri Lechu donútilo celé spoločenstvo úplne zmeniť dovtedajší spôsob života. Nájazdy do západnej Európy úplne ustali. Jediným možným riešením novej situácie bol prechod na usadlý spôsob života, ktorý už predtým začali praktizovať nebojové zložky starých Maďarov vklínené medzi staršie slovanské obyvateľstvo v Zadunajske a na juhozápadnom Slovensku. Naopak vo východných oblastiach Dunajskej kotliny sa ešte dosť dlho udržiavalo tradičné pastierstvo, hoci ani tu už nebolo úplne dominantným spôsobom života. V priebehu prvej polovice 10. stor. prebiehala v prostredí staromaďarskej spoločnosti intenzívna majetková diferenciácia. V dôsledku toho dochádzalo k rýchlemu rozkladu starej kmeňovej organizácie. Dominantné miesto v spoločenstve zaujali bojové zložky a náčelnícke rody, ktoré najviac participovali na hromadení bohatstva pochádzajúceho z lúpežných výprav. Hodnosť vojvodcov sa stávala dedičnou a nespochybniteľnou. Spomínaní vojvodcovia prestali brať ohľad na kmeňovú príslušnosť a podľa vlastnej úvahy usadzovali bojovníkov pochádzajúcich z jednotlivých kmeňov na strategicky dôležitých miestach v Karpatskej kotline. Tak došlo k difúzii osád s kmeňovým označením ich obyvateľstva po celom stredodunajskom priestore. Vydržiavanie bojových družín si vyžadovalo spolpatnenie nielen staršieho domáceho obyvateľstva ale aj prostého staromaďarského ľudu, ktorý sa musel v nových podmienkach prispôbiť novému usadlému spôsobu života.

Vnuci veľkokniežaťa Arpáda využili skutočnosť, že ich najsilnejší rivali staromaďarskí vojvodcovia Bulču, Lél a Šúr spolu so svojimi bojovníkmi zahynuli pri Lechu a bez akéhokolvek odporu pripojili ich domény k svojmu panstvu. Tak okrem medziriečia Dunaja a Tisy ovládli celé Zadunajsko, juhozápadné Slovensko a celé Biharsko na severovýchode. Týmto aktom získali Arpádovci, menovite veľkoknieža Takšoň (Taksony) rozhodujúcu prevahu nad ostatnými staromaďarskými náčelníkmi. Svoju prevahu začali Arpádovci využívať na ďalšie rozširovanie svojej moci. Väčšina ostatných vojvodcov (náčelníkov) sa im buď dobrovoľne podriadila, alebo boli k tomu prinútení násilím pomocou dobre vyzbrojenej družiny, vybudovanej už podľa západoeurópskych vzorov. Napr. typickú nomádsku sečnú zbraň šablú nahradil v ozbrojených družinách dvojostrý meč. V centralizačných snahách Takšoňa pokračoval aj jeho starší syn Gejza, ktorý nastúpil na veľkokniežaci stolec v Ostrihome (Esztergom) okolo roku 971. Jeho mladšiemu bratovi Michalovi sa ušiel údel v Nitre. Obaja bratia a ich najbližší rodinní príslušníci ako aj najvýznamnejší príslušníci ich družín prijali v Ostrihome krst z rúk nemeckých misionárov vedených Brunom zo Sankt Gallenu. Orientácia na západné kresťanstvo mala zásadný vplyv na ďalšie smerovanie rodiaceho sa včasnostredovekého uhorského štátu. Starí Maďari prestali nepriateľsky vystupovať proti domácejmu kresťanskému obyvateľstvu i zajatcom privlečeným zo západných krajín. Najmä údelný vojvoda Michal sídlia v Nitre bol silne ovplyvnený slovenským prostredím. Za manželku si dokonca vzal bulharskú princeznú a aj svojim dvom synom dal slovanské mená. Staršiemu Ladislav (pôvodne Vladislav) a mladšiemu Vazul

(pôvodne Vasil, z gréckeho Bazileos). Michal pri budovaní územnosprávnej organizácie svojho údelu cieľavedome nadviazal na starší veľkomoravský hradský model správy ním ovládaného územia. Do svojich služieb dokonca prijal viacerých slovenských veľmožov, ktorí uznali jeho vládu. Vďaka tomu sa mu podarilo rozšíriť územný rozsah svojho údelu aj o niektoré územia v severnejších oblastiach Slovenska. K tým najvýznamnejším patrili predkovia rodu Poznanovcov, ktorí predtým ovládali stredné a severné Ponitrie, strednú časť Považia, Turiec a Oravu. Ďalej to boli predkovia rodu Hontovcov ovládajúcich južné regióny stredného Slovenska. Michalovu zvrchovanosť boli nútení uznať aj predkovia Miškovcov sídliači v Boršode. Vďaka preukázaným službám Arpádovcovi Michalovi si spomínaní veľmoži dokázali uchrániť väčšiu časť svojich rodových majetkov. Nitrianski Poznanovci dokonca v priebehu posledných decínií 10. stor. obnovili schátraný benediktínsky kláštor sv. Hypolita na Zobore, obdarovali ho časťou svojich rozsiahlych majetkov a vďaka tomu sa stali jeho svetskými patrónmi. Už v poslednej štvrtine 10. stor. nechali na svojich majetkoch postaviť prvé farské kostoly (Kostoľany pod Trábečom).

Veľkoknieža Gejza s nevôľou sledoval silnejúcu pozíciu svojho mladšieho brata Michala v Nitrianskom údelnom vojvodstve. Obával sa totiž, že po jeho smrti práve Michal bude chcieť prevziať do svojich rúk vládu nad celým veľkokniežatstvom a ohrozí tak nástupnícke práva Gejzovho syna vojvodu Štefana. To ho prinútilo okolo roku 995 údelného vojvodu Michala odstrániť (zavraždiť). Michalovým synom Ladislavovi Lysému a Vazulovi sa podarilo z Nitry ujsť pravdepodobne k Boleslavovi Chrabrému do Poľska. Starnúci veľkoknieža Gejza potom mohol do Nitry dosadiť svojho syna vojvodu Štefana. Ten sa krátko predtým oženil s bavorskou princeznou Gizelou, dcérou bavorského vojvodu Henricha II. Spoločne s Gizelou prišiel do Nitry aj jej početný sprievod. Novému údelnému vojvodovi sa podriadili aj slovenskí veľmoži Poznanovci, Hontovci a Miškovci. Pevnosť jeho postavenia čoskoro preverilo povstanie šomodského vojvodu Kopáňa (Koppány), ktorý tiež pochádzal z vedľajšej vetvy dynastie Arpádovcov. Ten si totiž po smrti veľkokniežaťa Gejzu roku 997 začal robiť ako najstarší z rodu nároky na vládu nad celým veľkokniežatstvom. Svoje nároky si navyše chcel poistiť sobášom s vdovou po Gejzovi Šaroltou. Okolo Kopáňa, ktorý bol síce formálne pokrstený, sa začali zhromažďovať ďalší nespokojní maďarskí veľmoži a pohania, ktorí sa dožadovali návratu k starým pohanským zvykom a slobodám. Zo strachu pred povstalcami vojvoda Štefan opustil Ostrihom a uchýlil sa na územie svojho údelného vojvodstva do narýchlo opevneného vojenského tábora v Bíni na brehu Hrona. Tu sa pod jeho zástavami zhromaždili aj miestni vojvodovia Hont, Poznan a Orzius spolu so svojimi družinami a spoločne s nemeckými rytiermi zo sprievodu kňaznej Gizely vytiahli do boja proti vzbúrenému Kopáňovi, ktorého sa im podarilo poraziť pri Vespríme (Veszprém) v Zadunajsku. Štefan po tomto víťazstve odmenil najvernejších veľmožov majetkami porazeného Kopáňa ležiacimi za riekou Drávou a stal sa nespochybniteľným vládcom rodiaceho sa uhorského štátu.

Štefan si svojimi skutkami získal sympatie vládcov západu. Ako horlivému šíriteľovi kresťanstva vo svojej krajine mu poslal pápež Silvester II. roku 1000 so súhlasom nemeckého cisára Otta III. kráľovskú korunu. Rovnako v tom istom roku, resp. roku 1001 pápež súhlasil so zriadením samostatnej uhorskej cirkevnej provincie so sídlom v Ostrihome. Ústretový postoj Ríma v tejto záležitosti nepochybne vychádzal z tradície o existencii samostatnej cirkevnej provincie v tomto priestore vo veľkomoravskom období, o ktorej sa v Ríme dobre vedelo. O cieľavedomom nadviazaní na staršiu cirkevnú organizáciu naostatok svedčí aj územný rozsah Ostrihomskej diecézy, ktorá v podstate kopírovala územný rozsah zaniknutého Nitrianskeho biskupstva z čias Veľkej Moravy. Jej sídlom sa však nestala Nitra, ale excentricky položený Ostrihom, pretože na rozhraní 10. a 11. stor. bol sídlom panovníka. Nevyhnutným predpokladom pre úspešné dobudovanie štátnej organizácie bolo vytvorenie pevného a funkčného systému nižšej územnosprávnej organizácie. Aj v tomto prípade

tvorcovia uhorského štátu cielene nadviazali na hradský model známy už na Veľkej Morave. Pritom neprekvapuje ani priestorové nadviazanie na niekdajšie veľkomoravské hradské centrá, ktoré sa stali komitátnymi hradmi Uhorského kráľovstva (Bratislava, Nitra, Starý Tekov, Gemer, Zemplín, Novohrad). Celkom samozrejme aj správna terminológia v maďarskom jazyku z väčšej časti vznikla zo slovanských jazykových výpožičiek. Kráľovská župa či hradský obvod alebo medza sa v maďarčine nazýva megye a na jej čele bol kráľom menovaný župan, maďarsky išpán. Naostatok ani najvyššie hodnosti na kráľovskom dvore sa nezaobišli bez využitia starších slovanských termínov. Na čele štátu bol kráľ (maď. király), druhým mužom v štáte bol palatín, slov. nádvojný župan (maď. nádorispán), na čele vojska bol vojvoda (maď. woyewoda, neskôr stiahnuté na vajda), hospodársky správca na kráľovskom dvore sa nazýval taverník (maď. tárnok).

Ešte treba spomenúť hospodárske základy, na ktorých vznikol a mohol nerušene fungovať uhorský štát. Mnohostranné potreby štátnej moci a jej vedúcich vrstiev v Uhorsku zabezpečovala široko rozvetvená služobnícka a dvornícka organizácia. O jej počiatkoch sa už v druhej polovici 20. stor. viedli polemiky medzi slovenskými a maďarskými historikmi a lingvistami. Dnes je už viac menej jasné, že počiatky tejto organizácie treba hľadať vo vrcholnej fáze rozmachu Veľkej Moravy za vlády Svätopluka I. Najsilnejším argumentom pre toto tvrdenie je takmer absolútna slovanská terminológia celej služobníckej organizácie, ktorá bola neskôr prebratá do maďarského jazyka. Model služobníckych osád využila arpádovská dynastia a v tento systém neskôr ešte zdokonalila. Prostredníctvom špecializovaných osád vládnuca vrstva a jej mocenský aparát získavala všetko potrebné na svoju existenciu – stravu, odevy, obuv, šperky, zbrane, štíty, pohodlné bývanie a dokonca aj rozptýlenie.

V služobníckych osadách žili znevolaňovaní obyvatelia. Tí sa okrem poľnohospodárstva venovali vykonávaniu špecializovaných služobných povinností, ktorými nahrádzali plnenie naturálnych dávok voči svojej vrchnosti. Z hľadiska svojej špecializácie sa členili na špecializovaných remeselníkov (kováči, štítari, tesári, hrnčiari, žarnoseci, zlatníci, železiari, výrobcovia sietí, pekári, medovarci, vinári) a ďalej na obslužný personál (dravci, psiari, lovci, sokolníci, hájníci, rybári, povozníci, tovarníci. Osobitnú skupinu priamych kráľovských poddaných tvorili dvorníci (maď. udvarnok), ktorí boli usadení na kráľovských dvorcoch a vykonávali celú škálu špecializovaných služobností potrebných pre chod kráľovského dvora.

Nazdávame sa, že z doteraz povedaného je celkom zrejmé, že pri vzniku a budovaní uhorského štátu participovali okrem maďarského etnika aj predkovia Slovákov a to nielen ako jednoduché ľudové vrstvy, ktoré zabezpečovali chod hospodárstva, ale aj elity slovenského pôvodu, ktoré sa dali do služieb arpádovskej dynastie a tým si zabezpečili možnosť prežitia v prostredí multietnického a multikultúrneho Uhorského kráľovstva.